

Pókecz Kovács Attila

egyetemi docens (PTE ÁJK), Rómajogi Tanszék

A magister officiorum*

A *magister officiorum* tisztségét betöltő személy a késő császárkori Római Birodalom egyik legfontosabb állami főtisztviselőjeként – hivatalára tekintettel – az államtanácsnak (*sacrum consistorium*) is tagja volt.⁴⁹⁸ Az államtanács tagjai közül (*quaestor sacri palatii, comes sacrarum largitionum, comes rerum privatarum*, majd a későbbiekben a *praepositus sacri cubiculi* voltak még *comites consistoriani*) ő volt a rangidős, s hivatali címe alapján a *magister officiorum* ténylegesen is gyakorolta a 'hivatalok főnöke' jogköreit. A *consistorium* működtetésének központi személyisége volt, ami megmutatkozott abban is, hogy ő léphetett be először az üléseire.⁴⁹⁹ Főudvarmesterként az állami ceremóniák felelőse volt, aki kezdetben *clarissimus*, majd 372-től *spectabilis*, végül 384-től kezdődően *illustris* címet viselt.⁵⁰⁰ Gyakran előfordult, hogy nem csak a főcsászárok (*Augusti*), hanem az alcsászárok (*Caesares*) mellett is tevékenykedtek ilyen rangú személyek. A *dominatus* hivatali rendjét szabályozó *Notitia Dignitatum* alapján a *magister officiorum* irányítása alá tartozott a palotaőrség (*scholae palatinae*), a titkosügynökök (*agentes in rebus*), a fegyvergyárak (*fabriciae*) és a birodalmi posta (*cursus publicus*) is. Felügyelete alatt álltak a kancelláriai hivatalok (*scrinia*), a *sacrum consistorium* jegyzőkönyveit elkészítő *notariusok* és számos kisebb jelentőségű palotai alkalmazott is. Feladatai rendkívül sokrétűek és alapvető fontosságúak voltak. Hivatali megjelölése is mutatta, hogy elsősorban a palota hivatalainak (*officia*) irányítója volt, s ebben

* A tanulmány a Bolyai János Kutatói Ösztöndíj (2013-2016) támogatásával készült.

⁴⁹⁸ *Bonfante, Pietro*: *Historie du droit romain II*. Sirey, Paris 1928. 13-14. o.; *De Martino, Francesco*: *Storia della costituzione romana V*. Jovene, Napoli 1962. 224-226. o.; *Burdese, Alberto*: *Manuale di diritto pubblico romano*. Unione Tipografici-Editrice Torinese, Torino 1975. 208. o.; *Gaudemet, Jean*: *Institutions de l'Antiquité*. Sirey, Paris 1982². 676-677. o.; *Szabó Béla*: *Előadások a római állam- és jogtörténet köréből*. Bíbor Kiadó, Miskolc 1999. 73. o.; *Humbert, Michel*: *Institutions politiques et sociales de l'Antiquité*. Dalloz, Paris 2011¹⁰. 477. o.; *Petrucci, Aldo*: *Corso di diritto pubblico romano*. Giappichelli, Torino 2012. 170. o.; *Feissel, Denis*: *L'empereur et administration impériale*, In: *Le monde byzantin I. L'Empire romain d'Orient (330-641)*, (Sous la direction Morrisson Cécile) Presse universitaire s de France, Paris 2012². 98-99. o.

⁴⁹⁹ *Delmaire, Roland*: *Les institutions du Bas-Empire romain de Constantin à Justinien. I. Les institutions civiles palatines*. CERF, Paris 199. 31. o.

⁵⁰⁰ A késő császárkor rangsoportjai kialakulásához l. *Alföldy Géza*: *Római társadalomtörténet*. Osiris, Budapest 2002. 180. o.; *Kelemen Miklós*: *A Birodalom kormányzása. A Késő-római Birodalom közszolgálati – jogi források alapján*. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest 2007. 63. o.

a minőségében összekötő szerepet játszott a császár és a provinciák között. Egyfajta belügyminiszterként is eljár az egyes feladatok ellátására kiküldött ügynökei és a postaszolgálat irányítása révén. Az államtanács üléseinek igazgatása, meghallgatások tartása, küldöttek, követek fogadása és küldése révén a külügyminiszterihez hasonló feladatokat látott el. Szerteágazó jogköreinek teljesítésében kiterjedt udvari hivatali adminisztráció segítette.

Tanulmányomban ennek a kiemelt szerepet játszó állami főhivatalnoknak a működését kívánom elemezni. Elsőként a tisztség megjelenését, majd ezt követően az udvari hivatalok körében kialakult vezetői ('kancellári') feladatait, majd a belügyi ('belügyminiszteri') és külügyi ('külügyminiszteri') jogköreit, végül katonai jellegű hatásköreit vázolom.⁵⁰¹

1. A *magister officiorum* tisztségének kialakulása

A *magister officiorum* méltóság megjelenése pontos időpontjának megállapítása nehézségekbe ütközik, mivel a 4. század eleji források nem tesznek róla említést.⁵⁰² Emiatt a történettudomány több hipotézist is felállított, hogy megmagyarázza az új tisztség létrejöttét. Az első olyan forrás, amely a *magister officiorum* létezését tanúsítja, a *Codex Theodosianus*ban található.⁵⁰³ A szövegben a *tribunus et magister officiorum* megjelölés szerepel. Seeck úgy vélte, hogy ez a cím a *praetorianus* testőrgárda első *tribunus*át jelölte, aki a korábbi testőr csapatok feloszlása után a *schola palatinae* vezetője lett.⁵⁰⁴ Boak arra a következtetésre jutott, hogy mivel az egyes hivatalokat vezető *magisterek* számára vonatkozó ismereteink nem teljesek, lehetetlen megmondani, hogy milyen hivatalt vezetett a *tribunus et magister officiorum*.⁵⁰⁵ Clauss szerint ellenben a *magister* terminus tartalma meghatározható, mégpedig akként, hogy e kifejezéssel jelölték minden kisebb vagy nagyobb igazgatási és végrehajtó hatalommal rendelkező udvari hivatali egység (*officia palatina*) vezetőjét.⁵⁰⁶ Álláspontja szerint a *magister officiorum* tisztség előképe lehetett a Caracalla idején, a 3. században már kialakult *principes officiorum*, akik egy

⁵⁰¹ Demandt, Alexander: Die Spätantike. Römische Geschichte von Diocletian bis Justinian 284-565 n. Chr. Verlag C. H. Beck, München 2007. 278-281. o.

⁵⁰² Clauss, Manfred: Der magister officiorum in der Spätantike (4.– 6.) Jahrhundert). Das Amt und sein Einfluß auf die kaiserliche Politik. Verlag C. H. Beck, München 1980. 7-14. o.

⁵⁰³ CTh 16, 10, 1. (320/1 Dec. 17), Imp. Constantinus A. ad Maximun: *Si quid de palatio nostro aut ceteris operibus publicis degustatum fulgore esse ...de qua ad Heraclianum tribunum et magistrum officiorum scribseras, ad nos scias esse perlatam.*

⁵⁰⁴ Seeck, Otto: Geschichte des Untergangs des antiken Welt 2. Metzler, Stuttgart 1922. 90-91. o.

⁵⁰⁵ Boak, Arthur Edward Romilly: The roman Magistri in the Civil and Military Service of the Empire. Harvard Studies in Classical Philology 1915/26. sz. 162. o.

⁵⁰⁶ Clauss: i. m. 7. o.

meghatározott udvari hivatalt vezettek. A *princeps officiorum* jelentőségét támasztja alá az megtiszteltetés is, hogy a császár köszöntésekor (*salutatio*) a *praefectus praetorio* után következett.⁵⁰⁷ Egyúttal mint *amici et principes officiorum* a *principatus* korában a császár *consilium*ának is tagja volt. A *tribunus* szó az elnevezésben arra utalt Clauss szerint, hogy a katonai egységek és még a titkosügynökök (*agentes in rebus*) is az irányítása alá tartoztak. Magát a titkosügynöki tisztséget legkésőbb 319-re már létrehozták.⁵⁰⁸ A *magister officiorum* megjelenése Constantinus reformjainak köszönhető, és 326-ra tehető, amikor a császár egyesítette a birodalmat.⁵⁰⁹ Az első ismert *magister officiorum* tisztséget betöltő személy Licinius lehetett.⁵¹⁰ A *praefectus praetorio* státuszának és jogköreinek reformjára is ekkor került sor,⁵¹¹ ettől kezdődően ő ugyanis a területi igazgatásban kapott vezető szerepet, így indokoltnak látszott a korábbi császár környezetében gyakorolt katonai jogköreinek egy új tisztviselőre való átruházására, aki a palota polgári hivatalnokainak vezetője is lett.⁵¹² A *magister officiorum* tisztség megerősödése annak volt köszönhető, hogy 346-tól kezdődően már a *comes* címet is viselte.⁵¹³

Jelenlegi ismereteink szerint tehát a *magister officiorum* megjelenése Constantinus reformjaihoz köthető, aki a *praefectus praetorio*i jogkörök átalakításának eredményeképp a 4. század második évtizedétől kezdődően őt kívánta a központi igazgatás meghatározó főhivatalnokává megtenni.

2. Az udvari hivatali adminisztráció vezetőjeként gyakorolt hatáskörei

A *magister officiorum* elméletileg az összes katonai és polgári császári hivatali vezetője volt,⁵¹⁴ a gyakorlatban azonban ez korántsem volt így, mivel nem tartoztak felügyelete alá a két pénzügyekkel foglalkozó főhivatalnok, a *comes sacrarum largitionum* és a *comes rerum privatarum* irányítása alatt álló hivatalnokok (*palatini*). Nem ő irányította a *comes sacri cubiculi* fennhatósága alatt álló beosztottakat és számos alacsonyabb rendű hivatalnokot sem, hanem azok a palota intendánsának, a *castrensis*nek a beosztottjai voltak. A *magister officiorum*

⁵⁰⁷ Kelemen: i. m. 20. o.

⁵⁰⁸ CTh 6, 35, 3.

⁵⁰⁹ Stein, Ernest: Histoire du Bas-Empire 1. De l'État romain à l'État byzantin (284-476). Declée de Brouwer, Paris 1959. 11-13. o.

⁵¹⁰ Clauss: i. m. 166. o.

⁵¹¹ Havas László – Hegyi W. György – Szabó Edit: Római történelem. Osiris, Budapest 2007. 734. o.

⁵¹² Delmaire: i. m. 75-77. o.

⁵¹³ CTh 12, 1, 38.

⁵¹⁴ CTh 16, 4, 4.

felügyelete alatt álltak ellenben a kancelláriai hivatalok, a titkosügynökök (*agentes in rebus*), a *notariusok*, a *consistorium* mellett tevékenykedő segédszemélyzet, az *admissionales* és számos kisebb jelentőségű udvari alkalmazott is.

2.1.A kancelláriai hivatalnokok

A kancelláriai hivatalok jelentős fejlődésen mentek keresztül a *principatus* végétől. Az ügyosztályok száma ugyan a folyamatos összevonások és átszervezések következtében gyakran változott, de számuk általában hat volt: így a pénzügyi kérdésekkel foglalkozó *a rationibus*, a magánszemélyek által vitás jogi kérdésekben a császárhoz forduló ügyeit intéző *a libellis*, a császári nyilvántartásokat kezelő *a studiis*, a jogi döntvényeket előkészítő *a cognitionibus*, a császár hivatalos levelezését bonyolító *ab epistulis* és a személyzeti ügyekkel és a naplók vezetésével foglalkozó *a memoria*.⁵¹⁵ Az egyes ügyosztályok vezetői (*magister scrinii*) a 3. századtól gyakran viselték a *magister* címet.⁵¹⁶ Ezek az ügyosztályok – a pénzügyi igazgatás kivételével, amit jelentős mértékben átszerveztek – Constantinus óta a *magister officiorum* felügyelete alá kerültek, és ettől kezdődően *scrinia* (a szó jelentése az archívumok fadobozaira utal) megjelölést alkalmazták ezekre az igazgatási egységekre.⁵¹⁷ A *scriniumok* létszámát 314-ben Constantinus háromra csökkentette,⁵¹⁸ és közöttük egy hierarchikus viszony is kialakult. Az első a császári döntéseket formába öntő *scrinium memoriae*, a második a hivatalos levelezést végző *scrinium epistularum*, a harmadik a beadványok jogi elbírálásával megbízott *scrinium libellorum* volt.⁵¹⁹ A hivatali előmenetel szerint az ügyosztály vezetői előbb a *scrinium libellorum*, majd az *scrinium epistularum*, végül pedig a *scrinium memoriae magisterei* lehettek. Keleten az 5. század előtt még görög nyelvű levelezéssel foglalkozó ügyosztály is működött, időlegesen e három kancelláriai egység alárendeltségében, illetve a fogadások és az utazások

⁵¹⁵ Pókecz Kovács Attila: A principátus közjoga. Dialóg Campus, Budapest-Pécs 2016. 91-94. o.

⁵¹⁶ Bury, John Bagnell: *Magistri scrinorum ἀντιγραφῆς, and ῥεφερενδάρτοι*. Harvard Studies in Classical Philology 1910/ 21. sz. 23-29. o.

⁵¹⁷ Maga a *scrinia* kifejezés (”*in scriniis nostris*”) Constantinus 314. október 29-én kelt rendeletében jelent meg először. L. CTh 6, 35, 1.

⁵¹⁸ Bolognesi Recchi Franceschini, Eugenia: The Scholae of the Master of the Offices as the Palace Praetorium. *Anatolia Antiqua* 2008/16. sz. 239-240. o.

⁵¹⁹ Földi András – Hamza Gábor: A római jog története és intézményei, Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, Budapest 2015²⁰. 58. o.

szervezésére egy *scrinium dipositionumot* is felállítottak.⁵²⁰ Az egyes hivatalok működését a *Notitia Dignitatum* részletesen meghatározta.⁵²¹

A *scrinium memoriae* hivatalnokai (*memoriales*) kérvények véleményezésével (*adnotatio*) és az azokat elutasító vagy nekik helyt adó császári döntésekre adott válaszok szerkesztésével foglalkoztak. Emellett kinevezési okmányokat (*probatoria*) is kiállítottak az ügynökök (*agentes in rebus*) számára. Ebben a kancelláriai ügyosztályban Keleten I. Leo (457-474) császár uralkodása alatt 62 főt alkalmaztak. Közülük 12 főt a *quaestor sacri palatii*⁵²² mellé jelöltek ki adminisztratív feladatok ellátására, illetve 372-ben négy személyt (*antiquarii*)⁵²³ a görög, hármat a latin nyelvű régi törvények őrzésével, illetve összeállításával bízták meg.

A *scrinium libellorum* a vitás jogi ügyekre adott válaszokat intézte, de vizsgálatokat is folytatott. Ezért a későbbiekben Iustinianus idején a *scrinium libellorum et sacrarum cognitionum* elnevezést is felvette.⁵²⁴ I. Leo császár uralkodásának idején 34 fő (*libellenses*) látott itt el szolgálatot, amely főként *constitutiók* lejegyzésében, bizonyos udvari alkalmazottak és általában a provinciai kormányzóknál magasabb rangú tisztek kinevezési okmányainak kiállításában öltött testet. Egyúttal ők végezték az eljárási okiratok átírását, és a döntések közzétételéről is ők gondoskodtak. A *libellenses* feladatai közé tartozott a császári leiratok felolvasása és az államtanács ülésain a követek szavainak lejegyzése is. Előkelő, *illustris* címet viselő személyek ellen indított pereknél a császár által kijelölt bírákat, a *praefectus praetoriót* és Keleten 440-től a *quaestor sacri palatii* segítették a fellebbezési ügyeknél azzal, hogy az elsőfokú ítélet alapjául szolgáló okiratokat összegyűjtötték, az eljárási jegyzőkönyveit lemásolták és kiadták a feleknek.⁵²⁵

A *scrinium epistularum* hivatalnokai (*epistulares*) válaszolták meg a bírák által a császárhoz intézett leveleket (*consultationes*), és fogadták az államtanácsban a *praefectus praetorióval* megjelenő városok és provinciák küldöttségeit.⁵²⁶ Ők bocsátották ki a provinciák, a *vicariusok* és a *praefectus praetoriók* hivatalnokainak kinevezési okmányait is. Az *epistulares* Keleten a *praefectus praetorio* és a *quaestor sacri palatii* segítői is voltak az előbbiekhöz érkező

⁵²⁰ Delmaire: i. m. 66-67. o.

⁵²¹ ND Or. 19 és ND Occ. 17.

⁵²² Harries, Jill: The Roman Imperial Questor from Constantine to Theodosius II. The Journal of Roman Studies 1988/78. sz. 159-164. o.

⁵²³ CTh 14, 9, 2.

⁵²⁴ CJ 1, 17, 2, 9 és CJ 12, 19, 15.

⁵²⁵ CJ 3, 24, 3 és CJ 7, 62, 32, 4.

⁵²⁶ ND Or. 19, 8-9 és ND Occ. 18, 12; CTh 12, 12, 10.

fellebbezések elbírálásánál, amelyeknél *spectabilis* rangú bírák hoztak első fokon ítéletet. Keleten 410-416 között még nem működött görög nyelvű levelezési osztály, a *Notitia Dignitatum* azonban már egy különleges *magister (magister epistularum graecarum)* irányítása alatt álló *scriniumot* jelölt meg, amelynek feladata a görög nyelvű levelek megírása és a latin nyelvűek görögre fordítása (*eas epistolas, quae graece solent emitti, aut ipse dicat aut latine dictatas transfert in graecum*) volt.⁵²⁷ I. Leo törvénye, amely az egyes *scriniumok* létszámát határozta meg 470-474 között, a görög nyelvű levelezéssel foglalkozókat visszahelyezte a *scrinium epistularumhoz*.⁵²⁸

E három kancelláriai hivatalról összefoglalóan megállapítható, hogy bizonyos hatásköröket, így a kinevezések kibocsátását, a kérvények megválaszolását és a fellebbezési ügyeknél való segítséget elosztották közöttük. A forrásainkban fennmaradt pontos hatásköri leírások ellenére számos esetben a szövegek csak a *scrinia* vagy a *memoriales* elnevezést tartalmazták. A *memoriales* kiemelkedő szerepe annak is köszönhető volt, hogy a hamisítások elleni fellépés jegyében csak egy általuk ismert sajátos írást alkalmaztak (*litterae caelestesnek* nevezett, felfelé elnyújtott betűkkel). Mindhárom kancelláriai osztály személyzetet biztosított a jogi ügyekben eljáró másik udvari főméltóságnak, a *quaestor sacri palatii*nek is.⁵²⁹

A három nagy kancelláriai egység mellett létrejött egy kisebb, az utazásokat és a császári meghívásokat előkészítő osztály, a *scrinium dispositionum*, amely jogkörénél fogva a szállásmesteri feladatokat végző hivatalnokokkal (*mensores*) szorosan együttműködve látta el feladatait.⁵³⁰ Valentinianus (364-375) idejében még a *scrinium memoriae* belül foglaltak helyet, de már 381 előtt önállósultak, végül pedig 397-től váltak külön *scriniummá*. Keleten a hierarchiában a három fő *scrinium* mögött helyezkedett el, Nyugaton pedig a *scrinia memoriae* után következett.⁵³¹ A *scrinium dispositionum* élén is *magister* állt, akit belső előléptetéssel neveztek ki, rangban pedig a másik három kancelláriai *scriniumot* vezető *magister* mögött állt a *proximi* beosztásúakkal egy sorban.⁵³² Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy 397-ben már a *clarissimus* címet viselve, nyugdíjba vonulásakor tiszteletbeli *vicarius* lett.⁵³³ Később a többi a *proximi* beosztásúval együtt harmadik osztályú *comesszé* vált 416-ban, majd ezt követően második osztályú *comes* lett 426-ban. A *magister dispositionum* tisztséget betöltő személyt

⁵²⁷ ND Or. 19, 13-13.

⁵²⁸ Delmaire: i. m. 71. o.

⁵²⁹ Delmaire: i. m. 71-72. o.

⁵³⁰ Bonfils de, Giovanni: Il comes et questor nell'età della dinastia costantiniana. Jovene, Napoli 1981. 59-68. o.; Clauss: i. m. 18. o.

⁵³¹ CTh 6, 26, 2 és 10; CJ 12, 28, 2, CJ 12, 19, 1 és CJ 3, 4, 11; ND Or. 11, 16 és ND Occ. 9. 11.

⁵³² CTh 6, 26, 2; CTh 6, 26, 10; CTh 6, 26, 12; CTh 6, 26, 2, 18; CJ 12, 19, 1.

⁵³³ Nyugaton: CTh 6, 26, 2; Keleten: CTh 6, 26, 10.

*comes dispositionum*nak nevezték 401 óta, majd megbízatásának köszönhetően 443-ban már a *consistorium comese* lett. Jelentős változások történtek az 5-6. században a *scrinium dispositiones* tekintetében, mivel a 438-ban elkészült *Codex Theodosianus* még nem tartalmazta ezt a nevet, az 534-ben kiadott *Codex Iustinianus* több *constitutio*ja pedig már említést tett róla.⁵³⁴ Az egyes *scriniumok magisterei* közül többen a hivatali idejük lejárta után, vagy kivételesen már alatta is a *consistoriumi* tagsággal is járó, nagy tekintélynek örvendő *quaestor sacri palatii* méltóságot is betöltötték.⁵³⁵

2.2.A császári titkosügynökök (*agentes in rebus*)

A titkosügynökök (*agentes in rebus*) a Diocletianus idején még működő hadiszállítókat, *frumentariusok*at váltották fel.⁵³⁶ Az *agens in rebusi* hivatal kialakulása a többségi irodalmi álláspont alapján a 4. század első felére tehető.⁵³⁷ A többségi álláspont szerint a *Codex Theodosianus* alapján 319-ben hozták létre az intézményt, de Mommsen⁵³⁸ szerint ezt a *constitutiót* csak később, 352-ben adták ki.⁵³⁹ A francia Delmaire 326-ra datálja a vitatott forráshely megjelenését, s ebből azt a következtetést vonja le, hogy 326 előtt már működtek titkosügynökök.⁵⁴⁰ Sály álláspontja szerint Diocletianus⁵⁴¹ szervezte át a visszaélések miatt gyűlöltté vált *frumentarii* működését, és hozta létre az új ügynöki szervezetet (*agentes in rebus*), melyet Constantinus kivett a *praefectus praetorio* irányítása alól, és a *magister officiorum* alá helyezte.⁵⁴² A források keletkezési időpontja körül kialakult vita ellenére megállapítható, hogy a Constantinus (306-337) nevéhez köthető államreformok eredményeként jött létre az *agentes in rebus* a 4. század első felében. Katonai jellegű feladatokat is elláttak, de egyértelműen a *magister officiorum* irányítási hatalma alatt álltak, mind keleten, mind nyugaton.⁵⁴³ A titkosügynökök a korábban már hivatalt viselt személyek közül kerültek ki, de különösen a városi tanácsnokok, *curialisok*⁵⁴⁴ körében volt vonzó a tisztség, mivel így számos, őket terhelő

⁵³⁴ CJ 12, 19, 1, 3 és 11.

⁵³⁵ Delmaire: i. m. 72-73. o.

⁵³⁶ Sály Pál: Titkos ügynökök a császárkori Rómában. Debreceni Szemle 2002/4. sz. 528–536. o.

⁵³⁷ Stein: i. m. 113. o.

⁵³⁸ Mommsen, Theodor: Das theodonische Gesetzbuch. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung 1900/21. sz. 183-185. o.

⁵³⁹ CTh 6, 35, 3.

⁵⁴⁰ Delmaire: i. m. 98-99. o.

⁵⁴¹ Williams, Stephen: Dioclétien. Le renouveau de Rome. Infolio, Dijon 2006. 285. o.

⁵⁴² Sály: i. m. 531-532. o.

⁵⁴³ ND Or. 11, 11 és ND Occ. 9, 9.

⁵⁴⁴ Ganghoffer, Roland: L'évolution des institutions municipales en Occident et en Orient au Bas Empire. Librairie Générale de Droit et de la Jurisprudence, Paris 1963. 53-152. o.

közigazgatási feladat alól mentességet kaphattak.⁵⁴⁵ A testületbe való lépés feltétele a szabad emberként való születés és a megfelelő erkölcsök, valamint a korábbi szolgálatok vizsgálata is szükséges volt.⁵⁴⁶ A *schola agentum in rebus*ba való felvételhez a tagok többségének a jóváhagyása kellett, ezt követően a *magister officiorum* tett javaslatot a felvételre, de 399-től kezdődően a császár már egyedül döntött a testületbe való belépésről.⁵⁴⁷ Miután a frissen kinevezett *agens in rebus* Keleten I. Leo császár idején átvette a *scrinium memoriae* által kiállított okiratot (*probatoria*),⁵⁴⁸ bejegyezték a *magister officiorum adiutora* által vezetett nyilvántartásba (*matricula*).⁵⁴⁹ Kezdetben 50 fő lehetett a teljes állomány létszáma, de az ellátandó feladatok sokrétű bővülése miatt e státusszal rendelkezők száma gyors növekedésnek indult, s már I. Leo uralkodása alatt 1248 főben maximalizálták az *agentes rebus scholába* tartozókat.⁵⁵⁰ A katonai hierarchiában való előrelépésük a lovassági hadrend szerint történt, így felülről lefelé haladva *ducenarii*, *centanarii*, *biarchi*, *circitores* és *equites* rangosztályok léteztek.⁵⁵¹ Az előléptetés a szolgálati idő és a teljesítmény figyelembevételével történt. Miután a lovasságnál az e rangok szerinti hierarchia továbbra is fennmaradt, az *agentes in rebus* megjelölésére a *veredarii* kifejezést is alkalmazták.⁵⁵² A szolgálati idő korábban 20 év volt, majd 435-ben felemelték 25 évre. Nyugállományba vonulásukkor nagy presztízzsel járó címeket adományozhattak számukra. Bár az *agentes in rebus officiumát* a *magister officiorum* vezette, ő is tetszőleges számú alkalmazottat vehetett maga mellé.⁵⁵³ A *schola agentum in rebus* élén a *principes officiorum ex agentibus in rebus* állt, aki *ducenariusi* beosztású volt, s rendszerint a többi titkosügynök közül kiválasztva nevezték ki.⁵⁵⁴ A többi *ducenariusi* rangú közül az egyik rendszerint a *magister officiorum* segéde (*adiutor*) volt.⁵⁵⁵ Az idők folyamán már kilenc *subadiuva* tartozott a *magister officiorum* által irányított *schola agentum in rebus*hoz. Közülük kettő *adiutor*, három a fegyvergyárakért felelős *subadiuva fabricarum*, négy pedig a külügyi kapcsolattartásért felelős *subadiuva barbarorum* (a birodalom négy nagy

⁵⁴⁵ Sály: i. m. 533. o.

⁵⁴⁶ CTh 6, 27, 4.

⁵⁴⁷ CTh 1, 9, 1-2; CTh 16, 5, 29; CTh 6, 27, 11; CTh 6, 27, 17.

⁵⁴⁸ CJ 12, 20, 3; CJ 12, 59, 10, 3.

⁵⁴⁹ CTh 1, 9, 1 éd 3.; CTh 6, 27, 3.

⁵⁵⁰ CJ 12, 20, 3.

⁵⁵¹ Clauss: i. m. 24. o.

⁵⁵² Hieron. Abd. 1: *eos enim, quos nunc agentes in rebus vel veredarios appellabant, veteres frumentarios nimirum abant.*; CTh 8, 5, 17.

⁵⁵³ Várady László: Későrómai hadügyek és társadalmi alapjaik. A római birodalom utolsó évszázada (376-476). Akadémiai Kiadó, Budapest 1961. 56. o.; Giardina, Andrea: Aspetti della burocrazia nel Basso Impero. edizioni dell'ateneo & bizarri, Roma 1977. 55-64. o.

⁵⁵⁴ Giardina: i. m. 21-23. o.

⁵⁵⁵ Delmaire: i. m. 103-106. o.

területi egysége szerinti elosztásban: *subadiuva Orientis, subadiuva Asianae, subadiuva Ponticae, subadiuva Traciarum et Illyrici*)⁵⁵⁶ keretében működött.⁵⁵⁷

Az *agentes in rebus* feladatai között a források a császári üzenetek továbbítását jelölik meg, melyek között császári parancsokat, idézéseket, letartóztatásokat, rendeletek és ítéletek végrehajtását szolgáló utasításokat találunk. Emellett számos palotán kívüli és az udvari igazgatáshoz tartozó feladatot is elláttak. A palotán kívüli tevékenységük körében ellenőrizték az állami posta működését (*cursus publicus*), külföldi követek fogadása és császári udvarhoz kísérése céljából pedig gyakran küldték őket a határokhoz.⁵⁵⁸ Az állami postaszolgálat (*cursus publicus*) felügyelete körében egyrészt ellenőrizték a posta szolgáltatásait igénybe vevők engedélyeit, másrészt jelentést készítettek minden olyan cselekményről, amelynek politikai vonatkozásai lehettek.⁵⁵⁹ A tartományokban a hivatalnokok és a lakosság véleményéről beszámolót készítettek, így titkosügynöki jellegű feladatokat is elláttak (*curiosi*).⁵⁶⁰ Számos alkalommal előfordult, hogy fontosabb politikai és vallási rendezvényeken császári megfigyelőként is részt vettek, hogy azokról jelentéseket készíthessenek az uralkodónak. Ezek azonban csak eseti jellegű megbízások voltak, nem a fő tevékenységi körükhöz tartoztak.⁵⁶¹

2.3.A notariusok

A császári jegyzőket gyakran jelölték a *tribunus et notarius* megjelöléssel, ami nem felel meg teljes mértékben a gyakorlatnak, hiszen a jegyzők mindegyike nem rendelkezett *tribunusi* címmel. Fő feladatuk a császári meghallgatások összefoglalóinak leírása és az államtanács üléseinek jegyzőkönyvbe foglalása volt.⁵⁶² Ez utóbbi bizalmas szerepük miatt kezdték el őket az 5. századtól a *consistoriummal* egyenértékű megjelölés, a *secretis* miatt titkároknak (*secretarii*) is nevezni.⁵⁶³ Emellett ellátták a császári levelek, parancsok és utasítások

⁵⁵⁶ ND OR. 9.

⁵⁵⁷ Kelemen: i. m. 28-29. o.

⁵⁵⁸ Impallomeni, Giambattista: 'Agentes in rebus. in: Novissimo Digesto Italiano I, Unione, Torino 1958. 399-400. o.

⁵⁵⁹ Crogier-Petrequin, Sylvie — Delmaire, Roland — Desmulliez, Janine — Gatiez, Pierre-Louis: Les correspondances: des documents pour l'histoire du *cursus publicus*? in: Correspondances. Documents pour l'histoire de l'Antiquité tardive. Université de Lille, Lille 2003. 143-166. o.

⁵⁶⁰ Purpura, Gianfranco: I curiosi et la schola agentum in rebus. Annali del Seminario Giuridico della Università di Palermo 1973/34. sz. 168-231. o.

⁵⁶¹ Lopuzanski, Georges: La Police romaine et les Chrétiens. L'antiquité classique 20/1 (1951). 5-46. o.; Sály, i. m. 534 -535. o.

⁵⁶² CTh 6, 10, 2 és CTh 6, 25, 7.

⁵⁶³ Kelemen: i. m. 32. o.

továbbítását is. Több esetben teljesítettek bizalmas jellegű egyéb feladatokat, mint például idézések elvitelét, számúzetésbe küldés közlését, letartoztatások foganatosítását, vizsgálatok lefolytatását, követként való eljárást, újoncok sorozását, az államkincstár részére készpénz továbbítását, vagy éppen ha a helyzet úgy hozta, a helyi katonai vezetőkkel együttműködve egy adott provincia védelmének megszervezését.⁵⁶⁴ Az 5. századtól gyakran találkozhattunk velük mint egyházi *sinodusok* szervezőivel és elnökeivel.⁵⁶⁵

Közvetlenül a császár felügyelete alatt álltak, de a jegyzéket (*matricula*) a *magister officiorum* vezette.⁵⁶⁶ A jegyzők külön testületet (*schola notariorum*) alkottak, melynek élén a három *principales* állt. Közülük a legrégebben hivatalban lévő, a *primicerius notariorum* vezetésével működtek.⁵⁶⁷ Őt egy *secundicerius*, majd egy *tertiocerus* személy követte a rangsorban. A harmadik vezető (*tertiocerus*) – aki csak az 5. és a 6. századi forrásokban jelenik meg – I. Leo (457-474) uralkodását megelőzően a *pragmatica sancti*ók szerkesztésével foglalkozó hivatali szervezet (*pragmaticarii*) élén állt, amely elkülönült mind a többi udvari hivattaltól, mind az *agentes in rebus* testületétől. A *secundicerius* a testület vezetőjének a helyettese (*adiutor*) volt, a *primicerius* pedig 382-től egy olyan *proconsuli* rangú személy, aki a több tartományt felügyelő *vicariust* is megelőzte a hivatali rangsorban.⁵⁶⁸ A *Notitia Dignitatum* rangsora alapján a *notariusok primiceriusa* a második *spectabilis* rangú méltóság a *cubiculum primiceriusa* után. Zeno császár (474-491) a korábban határozott ideig fennálló *primiceriusi* tisztséget két évben korlátozta, majd nyugdíjba vonulásakor tiszteletbeli (*vacant*) *magister officiorum* lett, megelőzve valamennyi tiszteletbeli *illustris* személyt.⁵⁶⁹ A jegyzők *primiceriusa* egyúttal a legfontosabb polgári és katonai tisztséget viselők jegyzékének, a *laterculum maius*nak a vezetéséért is felelős volt,⁵⁷⁰ ennek következtében az előléptetések, a kinevezések és a kinevezési okmányok kiállítása a feladatai közé került, amelynek ellátásában a *laterculenses*nek nevezett hivatalnokok segítettek. A *notariusok* a késői császárság időszakában jelentős társadalmi megbecsülésnek örvendtek, és karrierlehetőségeik jelentősen bővültek a korábbi rabszolga származású császári írnokokhoz képest. Ezt a felemelkedést jól szemlélteti, hogy 371-ben Theodorust, a *notariusok secundiceriusát* Antiochiában halálra ítélték, mert Valens helyét kívánta elfoglalni a trónon. Iohannes, a *notariusok primiceriusa* már

⁵⁶⁴ Sály: i. m. 535. o.

⁵⁶⁵ Delmaire: i. m. 52-53. o.

⁵⁶⁶ Clauss: i. m. 22. o.

⁵⁶⁷ Jones, Arnold Hugh Martin: The Later Roman Empire 284-602. A Social, Economic and Administrative Survey I. Basil Blackwell, Oxford 1964. 337. o.

⁵⁶⁸ CTh 6, 10, 2.

⁵⁶⁹ CJ 12, 7, 2.

⁵⁷⁰ ND Or. 18, 3-6 és ND Occ. 16, 4-5.

szerencsésebbnek mondhatta magát, mivel 423-ban Honorius (395-423) után császár (igaz *usurpator*ként) lett.⁵⁷¹

2.4.A *consistorium* mellett tevékenykedő segéd személyzet, az *admissionales*

A *dominatus* időszakában az államtanács (*sacrum consistorium*) volt a hivatalos politikai élet központja, ahol a legfontosabb döntéseket megtárgyalták és meghozták, így a működését biztosító hivatali apparátus is kiemelt jelentőséggel bírt. A császár emellett a magánszemélyek és a hivatalnokai számára meghallgatásokat (*admissiones*) is tarthatott.⁵⁷² Míg a *principatus* idején még rabszolgák és császári felszabadítottak feleltek a császári udvar tanácskozásainak és meghallgatásainak megszervezéséért,⁵⁷³ hivataluk a *dominatus* idején *officium admissionum* formájában élt tovább azzal a jelentős változással, hogy szabad emberekből álló hivatalnokok látták el a szolgálatot a *magister officiorum* irányításával.⁵⁷⁴ A városi közterhek alól mentesített *admissionales* hivatalnokokat az 5. századtól Keleten a *scrinium libellorum* által kiállított kinevezési okmánnyal (*probatoria*) iktatták be hivatalukba.⁵⁷⁵ Teremőri feladatokat ellátva az *admissionales* részt vettek a *sacrum consistorium* működésének biztosításában, mivel ők vezették be a meghívottakat. Minél magasabb beosztású *admissionales* körbe tartozó személy volt a bevezető, annál nagyobb megtiszteltetést jelentett ez a meghívott vendégnek. A szervezet élén egy *magister* állt, aki kezdetben *clarissimus* rangú méltóság volt, majd még 414 előtt *vicarius* címet viselő *spectabilis* lett, végül a 6. századra *comesi* címet kapott (*comes admissionum*). A hierarchiában utána következő személy a *proximus* volt. Az *admissionales* személyzete a palotában a csendre felügyelők (*silentiariusok*) közül került ki.⁵⁷⁶

2.5. Az alacsonyabb rendű alkalmazottak

Számos kisebb jelentőségű udvari alkalmazott is a *magister officiorum* irányítása alá tartozott.⁵⁷⁷ Közülük elsőként az ajtónálló (*decani*) tisztséget viselők feladatait látom szükségesnek bemutatni annak ellenére, hogy a *Notitia Dignitatum* nem tesz róluk említést.

⁵⁷¹ Delmaire: i. m. 54. o.

⁵⁷² Stein: i. m. 282-283. o.; Clauss, i. m. 19. o.

⁵⁷³ Suet. Vesp. 14.

⁵⁷⁴ CTh 6, 35, 3; ND Or. 11, 17 és ND Occ. 9, 14.

⁵⁷⁵ CJ 12, 59, 10.

⁵⁷⁶ Delmaire: i. m. 43-44. o.

⁵⁷⁷ Guillard, Rodolphe: Le décanos et le référendaire. Revue des études byzantines 1947/ 5. sz.. 90-100. o.

Ókori szerzők gyakran hasonlítják szerepüket a korábbi *lictoroké*hoz, amihez az is hozzájárult, hogy a jelvényük a bot volt. Gyakorlatilag a császári lakosztályok és a főbb termek őrei, ritkábban kisebb jelentőségű küldemények továbbítói voltak. Jelentős számuknak köszönhetően saját testületet, *scholát* (*schola decanorum*) alkottak, amit négy osztályra osztottak, élükön egy-egy *primiceriusszal*, akik pedig szolgálati idejük hossza alapján nyerték el kinevezésüket, és két évig maradtak tisztségükben.⁵⁷⁸ A császárné szolgálatára szintén rendeltek *decani* tisztséget betöltőket, aki üzeneteket továbbítottak és meghívókat juttattak el a címzettekhez.⁵⁷⁹ Fontos megemlíteni, hogy a *decani* elnevezést viselték még a templomok és az egyházi szolgálatban állók is, de ők nem keverhetők össze a császári adminisztrációhoz tartozó személyzettel.⁵⁸⁰

A *princeps* mellett működő fáklyavivők (*lampadarii*) már a *principatus* korában is fontos gyakorlati szerepkörrel és szimbolikus tekintéllyel is bírtak. Ezt annak köszönhetjük, hogy a diadalmenet lángjára emlékeztető tevékenységük számos vallási kultusz ceremóniájára is utalt, illetve ők előzték meg az uralkodót a birodalom városaiba történő látogatások alkalmából rendezett ünnepi keretek között való belépéskor, ami az iránta való tisztelet jele is volt egyben.⁵⁸¹ A kezdetekben csak Keleten működtek fáklyavivők,⁵⁸² majd a későbbiekben III. Valentinianus (425-455) 450-ben kiadott novellája már arról tanúskodott, hogy Nyugaton is a *magister officiorum* felügyelte a fáklyavivők testületét.⁵⁸³ A Nyugati Birodalomban a *lampadarii* testületét egy *primicerius* rangú személy igazgatta, akinek három évre szólt a megbízatása. A testületbe tartozókat egy, kettő, illetve három fokozattal is visszavethették, ha két, három vagy négy évet igazolatlanul voltak távol a szolgálattól. Az ötödik év után a szankció a nyilvántartásból való törlésben állt. Keleten I. Leo császár idején a *lampadariusok* kinevezési okmányát a *scrinium libellorum* állította ki.⁵⁸⁴

A *magister officiorum* bíróságának alacsony beosztású őrei (*cancellarii*) a *Notitia Dignitatum* alapján csak Nyugaton léteztek.⁵⁸⁵ Első megjelenésük 326-ra tehető, amikor az

⁵⁷⁸ CTh. 6, 33, 1 (416. Nov. 4). Imp. Honorius et Theodosius AA. Helioni Comiti et magistro officiorum. *Quattuor, qui ex corpore decanorum ad primum militiae gradum pervenerint, biennii spatio primiceriatus gerant officium, neque ulterius cuiquam hoc loco liceat immorari, ut omni gratia et ambitione cessante post duorum annorum curricula succedant prioribus subsequentes.*

⁵⁷⁹ CJ 12, 26, 2 és CJ 12, 59, 10, 5.

⁵⁸⁰ Guillard: i. m. 90-94. o.

⁵⁸¹ Alföldi András: Die Ausgestaltung des monarchischen Zeremoniells am römischen Kaiserhofe. Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Römische Abteilung 1934/49. sz. 111-118. o.

⁵⁸² ND Or. 11, 12

⁵⁸³ Valentin II. Novellae 30.

⁵⁸⁴ CJ 12, 59, 10, 5.

⁵⁸⁵ ND Occ. 9, 15.

agentes in rebus és a pénzügyi hivatalok (*largitionales et officiales comitum rerum privatarum*)) mellett töltöttek be alacsonyabb rangú tisztségeket.⁵⁸⁶

Jelentős a *Notitia Dignitatum* által is említett szállásadói, kvártélyozási feladatokat láttak el *mensores*nek nevezett személyek.⁵⁸⁷ Fő tevékenységük a katonák és a tisztviselők számára lakóépületek (*hospitum* vagy *hospitalitas*) kijelölésében állt, s így már elkülönültek a kiosztásra kerülő gabonát kimérő *mensorestől*.⁵⁸⁸ A *mensores* külön testületet (*schola mensorum*) alkottak, amelynek élén a *primicerius* állt, aki egy 405-ben kelt császári rendelet alapján két év szolgálat után az *agentes in rebus* listájára is felkerülhetett.⁵⁸⁹ A császár utazásai és *Constantinopolis*ban való tartózkodásakor a házak küszöbfáira feljegyezték az ott elszállásolni kívánt személyek nevét. A szállásul kijelölt házakat három részre osztották, melyek közül a tulajdonos kiválaszhatta a saját lakrészét. A második részt az állandó jelleggel ott elszállásolt személynek jelölték ki, míg egy harmadik szintén valaki kvártélyozására szolgált.⁵⁹⁰ A súlyos terhek alól a rangosabb személyek kedvezményeket kaptak, így az *illustris* rangú hivatalnokok csak házuk felét jelölték ki, míg a műhelyek (*ergestaria*) és üzletek tulajdonosai felmentést kaptak a beszállásolás alól, kivéve olyankor, ha a kijelölt lakhely nem rendelkezett istállóval, és azt a tulajdonosa nem orvosolta.⁵⁹¹ Ezt a felmentést 404-től a fegyverüzemek dolgozói is megkapták az udvar távolléte alatt.⁵⁹² A későbbiekben, az 5. században az ilyen mentességgel rendelkezők köre fokozatosan bővült, például a tanárok, a festők, illetve számos állami hivatalnok vonatkozásában.⁵⁹³

A levélhordó (*cursores*) szintén nem kerül említésre a *Notitia Dignitatum*ban, ennek ellenére *Constantinopolis*ban saját *scholát* alkottak, s így a *magister officiorum* felügyelete alatt álltak. Kinevezési okmányukat ők is *scrinium libellorumtól* kapták.⁵⁹⁴ A levelek továbbításával más hivatalnokokat is megbízhattak, így különösen a *notariusok*, a *silentariusok* vagy éppen a magánlakosztályokban szolgálatot teljesítő *cubiculariusok* is elláthatták ezt a feladatot.⁵⁹⁵

---

⁵⁸⁶ CTh 6, 27, 1.

⁵⁸⁷ ND Or. 11, 12.

⁵⁸⁸ Delmaire: i. m. 81. o.

⁵⁸⁹ CTh 6, 34, 1, 8.

⁵⁹⁰ Kelemen: i. m. 153-154. o.

⁵⁹¹ CTh 7, 8, 4-5.

⁵⁹² Clauss: i. m. 19-20. o.

⁵⁹³ Delmaire: i. m. 81-82. o.; Kelemen, i. m. 154-155. o.

⁵⁹⁴ CJ 12, 59, 10, 5.

⁵⁹⁵ Clauss: i. m. 21. o.; Delmaire: i. m. 82. o.

3. Belügyi kérdésekkel kapcsolatos hatáskörök

A *magister officiorum* meghatározó jelentőséggel bírt a birodalom belügyeinek irányításában. A kancelláriai hivatalok révén összekötő szerepet játszott a császár és a provinciai igazgatás között, törvények és *rescriptumok* szerkesztésében vett részt, valamint ő állította ki a kinevezési okmányokat is.

Az állam belügyeinek intézése körében és a birodalmi politika alakítása szempontjából is elsőrangú tény volt, hogy a *magister officiorum* készítette elő és vezette az államtanács (*sacrum consistorium*) üléseit. A birodalom minden részéből érkező, a városok és a provinciák küldötteit is ő fogadta.⁵⁹⁶ A *consistoriumban* ő olvasta fel a kérelmeket, és bemutatta a meghallgatásra váró méltóságokat. Az államtanács ülésein kívül eljárva tiszteletbeli címeket adományozott, illetve Nyugaton ő nevezte ki a provinciák kormányzóit.⁵⁹⁷ Több alkalommal is előfordult a késői császárság történetében, hogy a *magister officiorumot* kérték fel arra, hogy egy új császár trónra lépése alkalmából rendezett ceremóniák elnöke legyen. Ennek fő oka feltehetően az volt, hogy ő ismerte leginkább az udvari etikettet, de hozzájárulhatott az a tény is, hogy ő volt palotaőrség parancsnoka.⁵⁹⁸

A *magister officiorum* felügyelte a kancelláriai hivatalok által szerkesztett törvények és rendeletek kiadását. Ő kapta meg a *quaestor sacri palatii* által szerkesztett császári rendeleteket, gondoskodott azok továbbításáról és kihirdetéséről, illetve a *constitutiókat* megerősítette, valamint felügyelte alkalmazásukat is.⁵⁹⁹ A legtöbb általános érvényű polgári jogi tartalmú okiratot hozzá intézték, különösen azokat, amelyek valamennyi bírát érintették, mivel a provinciai hatóságokkal ő állt kapcsolatban.⁶⁰⁰

Jelentős vizsgálói feladatokat is ellátott, amit a császárral kialakított bizalmas jellegű viszonyának is köszönhetett. A tényleges vizsgálatokat természetesen általában a beosztottjai, főként a titkosügynökök állományának tagjai (*agentes in rebus*) végezték, de személyesen is eljárta a felelősségteljes eljárást igénylő politikai, katonai vagy vallási ügyek esetében.⁶⁰¹

⁵⁹⁶ Ammianus 28, 6, 8: *Quibus compertis romanus misso equite velocissimo magistrum officiorum petit remigium, affinem suum vel rapinarum participem, ut provideret imperatoris arbitrio cognitionem huius negotii vicariosibique deferri.*

⁵⁹⁷ CJ 2, 7, 20.

⁵⁹⁸ Delmaire: i. m. 91. o.

⁵⁹⁹ CTh 1, 8, 1-3.

⁶⁰⁰ Delmaire: i. m. 91-92.

⁶⁰¹ Purpura: i. m. 231-275. o.

A provinciai kormányzókkal kapcsolatban meghatározó jogköröket gyakorolt. Így ő kapta meg az általa kinevezett vezetők és felügyeletük alatt álló hivatalnokok, valamint a birodalmi posta felügyelőinek (*curagendarii*, akiket a népnyelv *curiosinak* is nevezett)⁶⁰² jelentéseit.⁶⁰³ Egy Numus nevű *magister officiorum*hoz intézett császári *constitutio* előírta, hogy a provinciai kormányzók számára adott címek az ő megítélésétől függenek.⁶⁰⁴

Jelentős és sokrétű jogszolgáltató jogkörrel is bírtak a *magister officiorum* méltóság viselői. Elsőként a valamennyi udvari méltóságot, illetve állami főtisztviselő által gyakorolt jogszolgáltató hatáskört kell említeni, amelynek alapján a felügyelete alatt működő hivatalnokok vétkes magatartással okozott cselekményeit bírálta el.⁶⁰⁵ Ennek egyik példája volt, hogy 359-ben még a *praefectus praetorio* járt el egy postai tisztviselő ügyében, ellenben 384-ben már egy a lovak minőségét ellenőrző istállóemester (*strator*) rangú beosztottja azt követelte, hogy ügyében a *magister officiorum* járjon el.⁶⁰⁶ Másodikként a felügyelete alatt működő szolgálatok működési körébe eső vétkes cselekményeket is joga volt elbírálni.⁶⁰⁷ Ennek alapján a *magister officiorum* a *praefectus praetorio*val együtt járt el a birodalmi postai szolgáltatást engedély nélkül nyújtó személyek bűncselekményeinél.⁶⁰⁸ Harmadikként maga a császár is átruházhatta (delegált jogkörként) számára azokat az ügyeket, amelyekben saját maga nem kívánt ítélni, vagy éppen fellebbezési ügyeket. Végül Keleten az 5. században a *magister officiorum* fokozatosan kizárólagos joghatóságot szerzett a kancellária személyzet ellen folytatott eljárásoknál.⁶⁰⁹

4. A *magister officiorum* és a külügyek

A *magister officiorum* külügyekkel kapcsolatos jogkörei elsősorban az udvari hivatalnokok irányában gyakorolt vezetői tevékenysége és a ceremóniamesteri teendői során szerzett tapasztalatainak, illetve a hivatali etikettet jól ismerő képességeinek köszönhetően alakultak ki.⁶¹⁰ A 4. századtól felruházták a külföldi uralkodókkal való kapcsolattartási feladatkörökkel,

⁶⁰² CTh 6, 29, 1. (355 Iul. 22) Imp. Constantius A. Ad Lollianum Praefectum Praetorio: *Ii, quos curagendarios sive curiosos provincialium consuetudo appellat, ...* .

⁶⁰³ *Purpura*: i. m. 168-231. o.

⁶⁰⁴ CJ 1, 24, 4.

⁶⁰⁵ *Kelemen*: i. m. 150-153. o.

⁶⁰⁶ CTh 6, 29, 3.

⁶⁰⁷ *Clauss*: i. m. 78-79. o.

⁶⁰⁸ CTh 6, 29, 3.

⁶⁰⁹ *Delmaire*: i. m. 93. o.

⁶¹⁰ *Ferenczy Endre – Maróti Egon – Hahn István*: Az ókori Róma története. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1998. 390. o.

ezért hivatali apparátusában helyet kaptak azok a titkosügynökök (*agentes in rebus*) is, akik tolmácsként (*interpretes diversarum gentium*) működtek, akik a követeket kísérték, vagy éppen az uralkodóhoz intézett beszédeket, iratokat fordították le.⁶¹¹

A *magister officiorum* és hivatalnokai fontos feladatokat láttak el a külföldi követeknek a birodalom határától a császár előtti megjelenéséig tartó út minden egyes szakasza során. Először fogadó küldöttséget delegáltak a határra a külföldi követeknek szóló meghívólevéllel a fővárosba, és az utazáshoz szükséges lovakat és öszvéreket a meghívott rendelkezésére bocsátották. A *Constantinopolis*ba tartó út során *Antiochia* környékén újabb titkosügynököt menesztettek a külföldi küldöttség üdvözlésére, s felajánlották, hogy hajón vagy szárazföldön folytathassa útját.⁶¹² Újabb szakaszt jelentett a külföldi *legatus* utazásában a kis-ázsiai város, *Chalcedon*, ahol a *magister officiorum* felügyelete alatt működő *scrinium barbarorum* vezetőjével (*optio*) találkozott, aki az utazási kiadásait megtérítette, és átadta az üdvözlő ajándékot. Ezt követően maga a *magister officiorum* üdvözölte személyesen, felajánlotta szolgálatait, s biztosította arról a külföldi delegációt, hogy a fővárosban méltó módon elhelyezik. A fővárosban – miután a számára kijelölt tartózkodási helyre megérkezett – a *magister officiorum* ismételen személyesen üdvözölte, újból ajándékot küldött számára a *scrinium barbarorum* vezetőjén keresztül, és az úti fáradalmak után erejének mielőbbi visszanyerését kívánta. A megérkezését követő második vagy harmadik napon meglátogatta a *magister officiorum*ot, aki a *legatus* uralkodója családja és utazása felől érdeklődött. A *dominus* döntése után a *magister officiorum* vagy a császár meghívta a *consistorium* ülésére. Miután a császár elfoglalta helyét a trónon, a követet bevezették az ülésterembe. Az üdvözlési formulák után az ajándékok kölcsönös átadására került sor. A meghallgatást követően a császár elbocsátotta a követet, és a *magister officiorum* bezárta a *consistorium* ülését.⁶¹³

A külföldi vendégek és küldöttségek fogadásának minden szakaszában jelen volt a *magister officiorum* és hivatalnokai. Közülük is kiemelkedett a *scrinium barbarorum* ügyosztály, amely nemcsak a külügyekkel foglalkozott, hanem minden barbár népekkel kapcsolatos ügy intézésében részt vett. A *scrinium barbarorum* ügyosztály vezetője az *optio* volt.⁶¹⁴ A *magister officiorum* azonban nemcsak a külföldi követek fogadása révén volt részese a külügyek irányításának, hanem személyesen vagy titkosügynökei és *notarius*sai közvetítésével

⁶¹¹ A tolmácsok tekintetében l. ND Or. 11, 46.

⁶¹² Const. Porph. Cer. 1, 87.

⁶¹³ *Clauss*: i. m. 64-67. o.; *Delmaire*: i. m. 83-84. o.

⁶¹⁴ *Clauss*: i. m. 65. Ezzel szemben *Delmaire* az *optio*t a *dominatus* hadseregének egyik altisztjének tartja, aki az utazási költségek és az ajándékok felelőseként inkább a *scrinium barbarorum* pénztárnoka lehetett. L. *Delmaire*: i. m. 84-85. o.

részt vett külföldi országokba küldött delegációkban. Ha személyesen nem ő utazott, akkor a *legatus*oknak ő adta át a császár üzenetét, és ő rendelkezett az utazási költségek kiutalásáról is.⁶¹⁵

5. Katonai jellegű hatáskörei

Korábban már utaltunk rá, hogy a *magister officiorum* a palotaőrség parancsnoka is volt. Nyugaton öt, Keleten kezdetben hét, majd a későbbiekben tizenegy *scholae palatinae* egység tartozott az irányítása alá, mindegyikben ötszáz ember teljesített szolgálatot. Az új testőrgárdát Constantinus hozta létre, miután a Milvius hídnál folytatott csatát követően (312. október 28)⁶¹⁶ a korábbi testőrcsapatokat (*cohortes praetoriae*) feloszlatta.⁶¹⁷ Az új, ötszáz főből álló egységeket (*scholae*) egy *tribunus* parancsnoksága alá osztották be. A *scholae palatinae*hez került katonák a *militia armata* körébe tartoztak, de magasabb zsoldot kaptak.⁶¹⁸ Egy 396-ban hozott törvény alapján különbséget tettek harcoló és palotacsapatok között.⁶¹⁹ Miután a palotaőrséget ellátó *scholae* a testőreit saját maga képezte ki, ezért vezetőik, a *tribunus*ok nem tartoztak egyetlen reguláris katonai parancsnokság alá sem, hanem a *magister officiorum* irányítása alá kerültek.⁶²⁰ Ennek köszönhetően a *magister officiorum*nak rálátása volt a *scholae* katonáinak felvételére, fegyelmi helyzetére, javadalmazásukra és egyben joghatóságot is gyakorolt felettük.⁶²¹ A *Notitia Dignitatum* a *magister officiorum* irányítása alatt álló intézmények listájának élén helyezte el a testőrséget, ami ennek a különleges egységnek a jelentőségét mutatja.⁶²² A palotaőrség legfontosabb feladata a császár személyének védelme volt. Az alapos katonai felkészültség érdekében a harci gyakorlattal rendelkező csapatok köréből válogatták őket.⁶²³ A *magister officiorum* egészen I. Leo császár reformjáig megmaradt a testőrség parancsnoka, s így a fővárosban előforduló zavargások leverésével is gyakran megbízták.⁶²⁴

⁶¹⁵ Delmaire: i. m. 85. o.

⁶¹⁶ Stein: i. m. 91. o.; Maraval, Pierre: Constantin le Grand. Empereur romain, empereur chrétien 306-337. Éditions Tallandier, Paris 2014². 78-80. o.

⁶¹⁷ Zlinszky János: Ius publicum. Osiris-Századvég, Budapest 1994. 190. o.

⁶¹⁸ Clauss: i. m. 40. o.

⁶¹⁹ CTh 7, 4, 23 ... *ad omnium utique numerorum sive vexillationum aut etiam scholarum tribunos...*

⁶²⁰ Bats, Maria – Benoist, Stéphane – Lefebvre, Sabine: L'empire romain au IIIe siècle de la mort de Commode au Concile de Nicée. Atlande, Tournai 1997. 151. o.

⁶²¹ Clauss: i. m. 78. o.

⁶²² Zos. 5, 45, 6.

⁶²³ Amm. 16, 4, 1.

⁶²⁴ Cosme, Pierre: L'armée romaine. VIIIe s. av. J.-C. – Ve s. ap. J.-C. Armand Colin, Paris 2009. 243. o.

II. Theodosius 443-ban egy törvényi felhatalmazást adott a *magister officiorum*nak a határ menti csapatok megszervezésére, s e feladatainak ellátásáról éves rendszerességgel be is kellett számolnia. Egy idő után a határ menti csapatok katonáinak jogvitáival kapcsolatban jogszolgáltató hatáskört is kapott.⁶²⁵ Bár az idők folyamán a *magister officiorum* korai feladataira jellemző katonai jelleg a civil jogkörökkel szemben háttérbe szorult a késői császárság teljes időszakában, gyakorolta katonai parancsnoki hatalmát, katonai műveletekben részt vett.⁶²⁶

További fontos katonai jellegű hatásköre volt a katonai eszközöket előállító manufakturális fegyvergyárak irányítása. Ezt kifejezi a *Notitia Dignitatum* általi megjelölés, amelyben ezeknek a manufaktúráknak a termékeit (íj, lándzsa, kard, pajzs, sisak, a páncélzat egyes elemei) találjuk. Korábban a fegyvergyárak irányítása a *praefectus praetorio* ellenőrzése alatt állt, majd ez a hatáskör a 4. században átkerült a *magister officiorum*hoz.⁶²⁷ A felügyeleti jogkör átszállásának idejét Lydus 395-ben jelölte meg, azonban pontos dátumot a források alapján nem lehet megállapítani.⁶²⁸ A szakirodalomban Macmullen és Clauss által képviselt álláspont szerint ez a feladatátszállás már 390-ben bekövetkezett, mivel a területet szabályozó császári *constitutió*kat 390-ig a *praefectus praetorió*hoz, ezt követően a *magister officiorum*hoz címezték.⁶²⁹ Ezzel szemben Giardina, James és Delmaire úgy vélik, hogy a fegyvert gyártók (*fabricae*) már Constantinus óta a *magister officiorum* felügyelete alá tartoztak attól kezdődően, hogy a *praefectus praetorió*t katonai jogköreitől megfosztották, és azok átkerültek a *magister equitum*hoz, valamint a *magister peditum*hoz.⁶³⁰ A *Notitia Dignitatum* Nyugaton húsz, Keleten tizenöt hadiüzemet helyezett a *magister officiorum* irányítása alá.⁶³¹ A fegyvergyárak nagyjából

⁶²⁵ Kelemen: i. m. 21. o.

⁶²⁶ Delmaire: i. m. 86. o.

⁶²⁷ Delmaire: i. m. 86. o.

⁶²⁸ Lyd, Mag 2, 10.; Clauss, i. m. 51-53. o.

⁶²⁹ Macmullen, Ramsey: *Inscriptions on Armor and the Supply of Arms in the Roman Empire*. American Journal of Archeology 1960/64/1. sz. 32. o.; Clauss: i. m. 52. o.

⁶³⁰ Giardina: i. m. 67-68. o.; James, Simon: *The Fabricae; State arms factories of the Later Roman Empire*, Proceedings of the Fourth Roman Military Equipment Conference. British Archaeological Reports, International Series 1988/394. sz. 291-294. o.; Delmaire: i. m. 88. o.

⁶³¹ Keleten (ND. Or. 11, 18-39) az alábbi fegyvergyárak működtek az egyes hadianyag típusokra szakosodás és a területi eloszlás szerint. Általános fegyverek (*arma, armamentaria*), páncélzatok (*clibanaria*), pajzsok (*scutaria*), dárdák (*hastaria*). Fegyveripari központok voltak az alábbi városokban: Antiochia, Damascus, Edessa (Rocha), Irenopolis (Cilicia), Cesarea Capp. (Kesaria), Nicomedia (Izmid), Sardes Kula), Hadrianopolis (Edirne), Marcianapolis (Preslav, Mercenopoli), Thessalonica (Saloniki), Naissos (Nis), Ratiaria (Argulgrad) Herreomagus (Morava). Nyugaton (ND. Occ. IX, 16-38) a fegyverüzemek szakosodás szerint a következők lehettek: általános (*arma*), ostromgépek (*ballistaria*), páncélzatok (*clibanaria*), mellvérték (*loricaria*), pajzsok (*scutaria*), ijjak (*arcuaria*), nyílak (*sagittaria*), pallosok (*spatharia*). Fegyvereket gyártó ipari központok az alábbi helyeken működtek: Sirmium (Mitrovic), Aquincum (Óbuda), Cornutum (Németóvár), Lauriacum (Lorch), Salona (Spalato), Concordia, Verona, Mantua, Cremona, Ticinum (Pavia), Luca (Lucca), Argentomagus (Strasbourg), Matisco (Magon), Augustodunum (Autun), Suessiones (Soissons), Remi (Reims), Treveri (Trier), Ambiani (Amiens).

egyenlő módon oszlottak ugyan meg a birodalomrészek között, de Nyugaton a szakosodás magasabb színvonalra jutott.⁶³² A fegyvergyárak irányítását a *magister officiorum* a *scrinium fabricarum* hivatalnokain keresztül valósította meg, amelyet egy *subadiuava* személy vezetett.⁶³³ A fegyvergyárak munkásai (*fabricenses*) katonai szolgálatot teljesítettek, és szolgálataikért *annonaet* kaptak.⁶³⁴ Egyúttal a fegyverkovácsok testületének is örökletes tagjai lettek.⁶³⁵ Besorozásukkor 398-tól kezdődően a katonai újoncknál szokásos kötelező karbályegzést kaptak.⁶³⁶ A testületbe lépésük előtt megvizsgálták, hogy nem voltak-e valamelyik városi szenátus tagjai (*curiales*), illetve nem állt-e fenn tartozásuk vagy kötelezettségük valamelyik város számára. Keleten 405-től mentesültek a beszállásolás terhe alól, illetve 438-tól az örökös nélkül elhunytak vagyona a testületre szállt.⁶³⁷ Jogvitáik esetén 467-től a *magister officiorum* joghatósága alatt álltak.⁶³⁸ A *fabricenses*, mivel katonai szolgálatot láttak el, annak hierarchiája szerint tagolódtak (*biarchi*, *centenarius* és *ducennarius*), közülük a legmagasabb rangú látta el két éven keresztül a *primiceriusi* tiszte.⁶³⁹

A katonai jellegű hatásköröknek köszönhetően a *magister officiorum*nak tehát a fegyverkészítő műhelyek felügyeletén kívül a hadjáratok alkalmával a hadsereg utánpótlásának biztosítása és az 5. századra a teljes határvédelem ellátása is feladatai közé került.

Rövid tanulmányom összefoglalásaként megállapítható, hogy a *magister officiorum* formailag a császári udvarban szolgálatot teljesítő szinte valamennyi hivatalnok felettese volt. Ezen túl a titkosügynökök (*agentes in rebus*), az udvari testőrség (*scholae palatinae*) és a postaszolgálat (*cursus publicus*) ellenőrzése is feladatkörébe tartozott. A *magister officiorum* tevékenysége azonban nem korlátozódott kizárólag az igazgatásra, hanem katonai téren a tartományi hadseregek felügyelete körében fellebbviteli bírói jogköröket is gyakorolt. Sokrétű hivatali tapasztalatának köszönhetően az udvari fogadások, szertartások irányítója és a külügyek intézője is lett.

⁶³² Várady: i. m. 108-109. o.

⁶³³ ND Or. 11, 44 és ND Occ. 9, 43.

⁶³⁴ Kelemen: i. m. 164-165. o.

⁶³⁵ Várady: i. m. 107. o.

⁶³⁶ CTh 10, 22, 4 (398 De. 15) impm Arcadius et honorius AA. Hosio Magistro officiorum. Stigmata, hoc est nota publica, fabric

⁶³⁷ Th. II Nov. 6.; I. Delmaire: i. m. 89. o.

⁶³⁸ CJ 11, 10, 6.

⁶³⁹ Kelemen: 107-111. o.